

FORVALTNINGSPLAN FOR

BERGSRUD GARD

*Utgitt av bautahaugen Stiftelse
Utarbeidet av Sparstad Naturkartlegging
Mars2006*

FORORD

Denne forvaltningsplanen er utarbeidet etter oppdrag av Bautahaugen samlinger i Hedalen i Sør-Aurdal kommune. Fra 01.01.2002 ble gården Bergsrud gitt til stiftelsen for å kunne bruke gården som en utvida del av samlingene.

Garden Bergsrud er en enestående dokumentasjon på gamle driftsformer. Området inneholder en rekke kulturminner fra nyere tid. Videre er bruket fram til i dag drevet etter gamle prinsipper uten kunstgjødsel og sprøytemidler på størstedelen av arealene. I tillegg til å være historisk dokumentasjon, finner vi også biologiske verdier som er spesielt knytta til det gamle jordbrukslandskapet. Lite er endret på bruket de siste 50 år, og ved å ta vare på bruket slik det har blitt drevet fram til i dag, kan vi og kommende generasjoner få innblikk i en viktig del av kulturarven.

I planen har jeg forsøkt å ta hensyn til de tidligere brukernes imponerende kombinasjon av streng utnyttelse av innmark og utpreget estetisk sans. Samtidig er det lagt vekt på at planen skal være praktisk gjennomførbar. Der det er vanskelig å gjennomføre gamle driftsmetoder er det foreslått alternative kompromisstiltak som langt på veg gir samme visuelle effekt i landskapet, men som vil kunne gi endringer på detaljnivå.

Under arbeidet har informant Anders Bergsrud vært til stor nytte for utarbeiding av forvaltningsplanen. Jeg vil også takke formann i Stiftelsen Elling Fekjær for god innføring i stedet, og for at jeg har fått tillit og handlingsrom under arbeidet. Videre vil jeg takke Leif Skomakerstuen som har formidlet oppdraget, og som har vært behjelpelig med å skaffe til veie informasjon. Videre vil jeg takke hele stiftelsen for arbeidet de gjør for lokalhistorien i Hedalen.

Tusen takk!

Katharina Sparstad

1. INNHOLD

1. <i>INNHOLD</i>	1
2. <i>GENERELL BESKRIVELSE</i>	4
2.1. INNLEDNING	4
2.2. GEOGRAFI OG STATUS	4
2.3. GEOGRAFISK AVGRENSNING	5
2.4. BAKGRUNN FOR FORVALTNINGSPLANEN	6
2.5. SENTRALE BEGREPER	7
3. <i>METODE</i>	8
3.1. KARTGRUNNLAG	8
3.2. REGISTRERINGER	8
Kulturhistorie	8
4. <i>NATURFAGLIG BESKRIVELSE</i>	9
4.1. NATURGEOGRAFI	9
4.2. KLIMA	9
4.3. GEOLOGI OG KVARTÆRGEOLOGI	9
4.4. KVARTÆRGEOLOGI OG JORDSMONN	9
4.5. HYDROLOGI	10
4.6. DYRELIV	10
4.7. VEGETASJON	10
Vegetasjonen på Bergsrud	10
Kulturplanter	11
Slåtteenga	12
Vegetasjonsregistreringer	12
5. <i>KULTURHISTORIE</i>	15
Forhistorisk tid	15
Historia til Bergsrud	15
5.1. DRIFT	17
Husdyr	17
Slakting	17
Slått	18
Seterdrift	18
Korndyrking	19
Åkerbruk	19
Hagebruk	20
Håndverk	20
Vannkilder	20
6. <i>MÅL</i>	21
6.1. HOVEDMÅL	21
6.2. DELMÅL	22
<i>GRUNNLAG FOR SKJØTSELSPLANEN</i>	23
6.3. LANDSKAP	23

6.4.	AREALTILSTAND	25
7.	BYGNINGER	26
7.1.	Hus på gardstunet	26
7.2.	Andre hus på Bergsrud	26
	Bygninger på Bergsætra	27
7.3.	KULTURMINNER	27
	Løse kulturminner	27
	Faste kulturminner	28
7.4.	KONFLIKTOMRÅDER	29
	Naboer	29
	Dagens brukere	29
	Slitasje	29
8.	SKJØTSELSPLAN	30
8.1.	FORVALTNINGSSONER	30
8.2.	FORVALTNINGSSONE I – HAGEANLEGG	31
	Delområde I – 1. Frukt/bærhage	31
	Delområde I – 2. Urte/staudehage	34
	Delområde I – 3. Gardstun	36
8.3.	7.3 FORVALTNINGSSONE II. ÅKER	40
	Delområde II – 3. Kornåker (Storåkeren)	41
	Delområde II – 2. Potetland (Storåkeren)	42
	Delområde II – 1. Kålåker (Stugguåkern)	43
8.4.	7.4 FORVALTNINGSSONE III. SLÅTTEENG	44
	Delområde III – 1. Natureng	44
	Delområde III – 2. Kultureng	47
	Delområde III – 3. Eng i gjengroing	49
8.5.	7.5 DELOMRÅDE II. SKOG	51
	Delområde IV – 1. Skog - kantområder	51
	Delområde IV – 2. Vedskog	52
8.6.	KULTURMINNER	53
	Brønner	53
	Steinsatte grøfter	54
	Steinmurer	54
	Rydningrøys	54
	Røykovn/badstue	55
	Stier og veger	56
9.	BRUKSPLAN	57
9.1.	HUSDYRHOLD	57
9.2.	PARKERING	58
9.3.	STIER OG VEGER	58
9.4.	GJERDER	59
	Nye gjerder	60
9.5.	GRINDER	60
9.6.	SKILTING	61
9.7.	INFORMASJON	62

9.8.	SANITÆRANLEGG	63
10.	FRAMDRIFTSPLAN	64
10.1.	ANSVAR OG GJENNOMFØRING	64
	Tilrettelegging	64
	Skilting og infotavler	64
	Skjøtsel og vedlikehold av utearealer	64
	Vedlikehold av bygning	64
	Renhold/søppel	64
	Sanitæranlegg	64
	Vegarbeid/parkering	64
11.	ARBEIDSPLAN	65
11.1.	TRINN 1	65
11.2.	TRINN 2	66
11.3.	TRINN 3	67
11.4.	TRINN 4	69
12.	BUDSJETT	70
12.1.	FORSLAG TIL INNTEKTER	70
	Skole/undervisning	70
	Skogen	70
	Hyttetomter	70
	Gardssalg	70
12.2.	UTGIFTER	71
	TRINN1	71
	TRINN 2	71
	TRINN 3	71
	TRINN 4	72
	TOTALT	72
13.	TILSKOTSORDNINGER	73
13.1.	LANDBRUKSDEPARTEMENTET	73
	Tilskott administrert av Fylkesmannen	73
	Tilskott administrert regionalt	73
	Tilskott administrert av kommunen	73
13.2.	MILJØVERNDEPARTEMENTET	74
	Tilskott administrert av Fylkeskommunen	74
	Tilskott administrert av RA (Riksantikvaren)	74
14.	LITTERATURLISTE	75
14.1.	INFORMANTER	75
15.	VEDLEGG	76
15.1.	VEDLEGG 1 karplanteliste	76
15.2.	VEDLEGG 2 soppliste	79
15.3.	VEDLEGG 3 BEFARINGSRAPPORT BERGSRUDSETRA	80

2. GENERELL BESKRIVELSE

2.1. INNLEDNING

De siste 100 år har kulturlandskapet i Norge vært gjennom en stor forandring. Utilgjengelige arealer ligger brakk, mens andre jordbruksarealer er blitt planert, grøftet og tilsådd med nye kulturplanter. Tungdrevne bruk og husmannsplasser er fraflytta for lengst, og mange steder er det til og med vanskelig å finne spor etter tuftene.

Slik er det ikke med plassen på Bergsrud. Plassen var bebodd og drevet etter gamle prinsipper helt fram til i dag. Dette gjør Bergsrud enestående i historisk sammenheng. Bergsrud gard er siden 26.03.2001 en del av Bautahaugen samlinger. Jord og bygninger utgjør en naturlig enhet, og for at bygningene skal komme til sin rett må garden drives aktivt. Fremdeles er den gamle kulturpåvirkningen framtreddende, og det er viktig å ta vare på dette før landskapet gror igjen eller blir endret av moderne driftsmetoder. Bergsrud inneholder mange kulturhistoriske verdier, og stedet egner seg spesielt godt som demonstrasjonsgard i historisk og pedagogisk sammenheng. Det er en forutsetning at garden blir drevet "på gamlemåten" slik det har blitt gjort de siste 50-100 årene. Riktig kulturlandskapskjøtsel krever planlegging og fagkunnskap, og en forvaltningsplan vil gjøre det enklere å drive forsvarlig kjøtsel av innmarka på Bergsrud.

2.2. GEOGRAFI OG STATUS

Bergsrud ligger i en litt brattlendt vest- sørvesthelling i Hedalen. Hedalen er et ca. 30 km langt sidedalføre til hoveddalføre langs Begna i Sør-Aurdal kommune i Oppland. Sidedalen begynner i Nes i Ådal og strekker seg gjennom 11-12 km glissen bebyggelse vestover til grensa mellom Ådalen og Hedalen. Oppover Hedalen går dalen delvis mot nordvest og dels mot nord. Hoveddelen av bebyggelsen ligger på austsida av dalen. Gjennom dalen renner Hedalselva med utløp i Begnavassdraet ved Nes i Ådal. RV243 gir forbindelse til Nes i Ådal og Nes i Hallingdal, samt forbindelse til E16 i Begnadalen ved Tollefsrud og Begnadalen kirke.

Store utmarksområder omkranser bygda, med Vassfardalen mot vest og Vidalen mot sør, og området ligger ca. 5 km nordøst for Vassfaret naturreservat.

Sør-Aurdal er en kommune med store barskogsområder samt myr og våtmarksområder. Jordbruket er relativt beskjedent, og hovedtyngden ligger langs vassdraga ved Begna og Hedalselva.

Til garden hører det blant annet 12-14 bygninger, seter og buer ved fiskevann. Her finner vi mange eksempler på gamle driftsmåter og bondekultur. Skogarealet utgjør vel 1800 daa fordelt på 6 atskilte teiger i Vassfaret, mot fjellet og rundt garden, samt skogshytter, både svært gamle og nyere. Denne forvaltningsplanen omfatter bare innmarka på garden.

Kommune: Sør-Aurdal
Fylke: Oppland
Administrasjonssenter: Bagn
Beliggenhet: Hedalen mellom Begnadalen og Vassfaret
Kartblad: Økonomisk Kartverk Z061-5-2
Areal: 63,4 daa (74,8 daa med helling)
Dyrka mark: 41 daa (48,3 med helling)
Lengde: 510 m
Helningsgrad: 0,18 m/m
Mo.h. : 400 (435)-525
G/br.nr Bergsrud: 93/3
Eier av bygning: Stiftelsen Bautahaugen Samlinger
Eier av landbruksarealer: Stiftelsen Bautahaugen Samlinger
Siste bruker: (Georg Bergsrud) (1913-1993)
Jordleier: Gudmund Stugård og Amund Grønhaug
Vernestatus: Ingen

2.3. GEOGRAFISK AVGRENSNING

Figur 1. Oversiktskart, kommuner i Oppland. Kilde: Fylkesmannen i Oppland

Området for forvaltningsplanen grenser i nedre kant mot elva Hedalselva, og i øvre kant mot granskogen. Gjennom området går RV 243, Hedalsvegen. I nordre del krysser en skogsveg. Skogsvegen har forbindelse til nabogarden Brunbakke ca. 200 m lenger sør. Opp fra garden og innmarka går en teigstripe på ca. 2,2 km opp til bekken Feskia på 700 m.o.h.på Ormsrudkolen. Innmarksteigen grenser mot 94/1 mot sør og 93/1, 93/7 og 93/6 på nordsida av innmarka.

2.4. BAKGRUNN FOR FORVALTNINGSPLANEN

Eiendommen Bergsrud gnr. 93 bnr. 3 m.fl. ble ved kontrakt datert 26.03.2001 overdratt som testamentarisk gave fra brødrene Gunnar (1915-2005) og Anders Bergsrud (1917), til Bautahaugen Samlinger.

Bergsrud har vært drevet som et gardsbruk etter gamle prinsipper fram til 1993. Siste bruker var Georg Bergsrud som drev garden fra 1945 til 1993. Han døde uten arvinger, men brødrene Anders og Gunnar testamenterte garden til Bautahaugen samlinger i 2001. I 2006 ble også Eiendommen Fjellstad, en fraskilt tomt under Bergsrud, gitt til bautahaugen samlinger.

Garden Bergsrud har omfattende rettigheter i utmarka. Til sammen disponerer Bergsrud ca. 2000 daa inn- og utmark på ulike teiger i Vassfaret, ved setra, mot fjellet og rundt garden.

Bergsrud disponerer skogshytter, både svært gamle og nyere. I Vassfaret går en skogteig inn i ytre landskapsvernområde fra elva Aurdøla og inn i naturreservat ved Nordre Dytthøltfell. Bergsrud har også en skogteig i tilknytning til garden.

Garden har seterrett i Jupedalen der det står en stor gammel seterbu og en hytte fra 1960-tallet. Fjøset har falt sammen. Garden eier en andel i flere båtnaust og fiskebuer ved flere fjellvann, samt flere hyttetomter i det samme området.

Alle hus på garden, setra, likeså hytter og hus i utmark og fjell står med inventar og har stått relativt uendret de siste 30 år.

Denne planen omfatter bare områdene rundt garden samt setra.

Til området ved garden hører det 48 daa kulturmiljø i form av slåtteeeng, bær/frukthage, urte/staudebed og en rekke kulturskapte elementer.

Teigene har en naturlig sammenheng med bygningsmassen, og uten skjøtsel av kulturlandskapet rundt bygningen vil opplevelseskvaliteten av bygningene forringes i takt med forfall og gjengroing. Skjøtsel av teigen er derfor en forutsetning for at området skal fungere i henhold til intensjonen.

Planen er at bygningen med kulturlandskap skal kunne brukes som besøks- og demonstrasjonsgard for gamle driftsmetoder, samt være samlingssted for

ulike arrangement. Forskningsrelatert virksomhet på Bergsrud kan tenkes knyttet til studier innenfor fagområder som botanikk, lokalhistorie, etnologi, arkeologi og miljøfag.

I læringssammenheng vil spesielt barn og ungdom kunne bruke Bergsrud som informasjonskilde både i teoretisk og praktisk sammenheng i tilknytning til relevante skolefag.

Bergsrud som besøksgard vil gi mulighet for enkeltpersoner og grupper til historisk informasjon og opplevelser både ved tradisjonell omvisning og ved deltakelse i praktisk arbeid.

Besøkspresset på Bergsrud kan bli stort. Det er i dag ingen form for tilrettelegging i området i form av parkering, adkomst, sanitæranlegg eller slitasjedempende tiltak.

2.5. SENTRALE BEGREPER

I denne rapporten brukes begreper som landskap, naturlandskap og kulturlandskap. Med landskap mener vi den ytre, fysiske ramma om vår eksistens og virksomhet. Landskapet er bygd opp av ulike elementer med forskjellig karakter, der geologiske formasjoner og topografiske hovedstrukturer er viktige elementer. *Naturlandskap* er et område upåvirket av mennesker. Her er det de naturgitte økologiske forhold som dominerer. *Kulturlandskap* er landskapet slik det er formet gjennom menneskenes inngrep. Det omfatter alt fra veidefolkets lite påvirket landskap til moderne bylandskaper. Kulturlandskap er ikke økologisk stabilt. Når påvirkningen opphører, vil landskapet gradvis gå tilbake til naturtilstanden. Denne menneskelige påvirkningen har pågått i flere tusen år, og mange plante- og dyrearter har tilpassa seg nettopp dette landskapet (Svendsen 1990, Jones 1985).

Andre begreper som brukes er biologisk mangfold, naturtype og vegetasjonstype. Med *biologisk mangfold* menes her variasjon av planter, dyr og mikroorganismer og samspillet mellom disse.

En *naturtype* er en tilnærmet ensartet og avgrenset enhet i naturen som omfatter planter, dyr og miljøfaktorer. Utrykket "verdiful" naturtype blir brukt om sjeldne og truede naturtyper og naturtyper som har en viktig funksjon for mange arter (nøkkelfunksjon).

Med *vegetasjonstype* menes en klassifiseringsenhet for atskilte plantebestander som oppfyller visse fellestrekk. Vegetasjonstypene karakteriseres av fysisk utforming (vegetasjonssjikt og annen struktur), artssammensetning, mengdefordeling mellom artene og fellestrekk i miljøforhold.

3. METODE

3.1. KARTGRUNNLAG

Området utgjør 48,3 daa inkludert hellingsgraden. I tillegg er det en setervoll på 15,7 daa. Dette dekkes av Økonomisk Kartverk Z061-5-2 1:5000

3.2. REGISTRERINGER

Det er registrert vegetasjon, kulturlandskapstyper, kulturminner, hagestruktur og kulturplanter. Kulturminner og kulturlandskapstyper er beskrevet, fotografert og tegnet inn i felt. Hageplantene ble bestemt i felt og tegnet inn på kartskisse.

Registreringene av området, faste kulturminner og bygninger ble gjort 25.05.05. Vegetasjonen ble registrert 30.06 og 30.08.05.

Analyseflatene ble valgt ut i fra en vurdering om at vegetasjonen innenfor et område var mer eller mindre homogen. Med dette menes at visse arter går igjen med en viss lovmessighet, og finnes jevnt eller konstant fordelt i plantesamfunnet. Konstante arter kan også dominere i et plantesamfunn.

Artene ble stort sett bestemt i felt eller ved hjelp av Lid, J. Norsk flora og Gyldendals stor nordiske flora.

Analysene er presentert i tabell og ligger som vedlegg bakerst i forvaltningsplanen sammen med vegetasjonsrapporten i sin helhet.

Kulturhistorie

Til kulturhistorien er det i hovedsak brukt informanter. Det foreligger mye informasjon om stedet siden tidligere eiere (Georg Bergsrud) (1913-1993) og broren Gunnar Bergsrud (1915- 2005) var spesielt interessert i lokalhistorie og har gitt både muntlige og skriftlige beretninger om stedet.

Broren til tidligere eier Andres Bergsrud (1917-), bor fremdeles ved garden og er derfor en viktig informasjonskilde over den daglige drift de siste 75 år. Dagens driver, Gudmund Stugård har slått jordene de siste 40 år og har god kjennskap til historien de senere år.

Videre er det et aktivt kulturhistorisk miljø knyttet til Bautahaugen samlinger, og leder Elling Fekjær har bidratt med mye relevant informasjon.

Jeg har ellers brukt Valdres bygdebok bind D, om Hedalen og Vassfaret om utfyllende informasjon.

Informasjon om før-reformatoriske kulturminner er hentet fra Universitetets Oldsaksamling.

4. NATURFAGLIG BESKRIVELSE

4.1. NATURGEOGRAFI

Sør-Aurdal dekker 1109 km² og huser ca. 3500 innbyggere. Ca. 606 km² er produktiv skog, 21 km² er jordbruksareal og 37 km² vannareal. Dominerende skogstype er gran. Høgdespennet går fra ca. 230 til ca. 1200 mo.h., og ca. 250 km² ligger over 900 mo.h..

4.2. KLIMA

Området er plassert i vegetasjonsseksjon OC (oseanisk/kontinental) Dette innebærer et ganske kontinentalt klima med nedbør under 700 mm i året. Sør-Aurdal har likevel et svakt oseanisk preg, slik at vi befinner oss i østligste utbredelsesområde for flere vestlige arter. Det er videre plassert i sørboreal til lavalpin region (Moen/Odland 1993). Sør-Aurdal er den sørligste kommunen i Valdres, og vi kan også finne flere varmekjære arter i Sør-Aurdal.

4.3. GEOLOGI OG KVARTÆRGEOLOGI

Sør-Aurdal ligger i utkanten av den Kaledonske fjellkjedefoldingen, og yngre fjell som en gang har dekket området er forvitret slik at berggrunnen i dag i hovedsak består av grunnfjell i form av gneis og granitt. Gneis og granitt er næringsfattige, sure bergarter som ikke gir spesielt gode vekstforhold. Dette gjelder i hovedsak også for Hedalen. Lenger nord-nordøst i kommunen finnes sparagmittformasjon i form av kvartssandstein, og delvis mer næringsrik fyllitt i overgangssonen.

4.4. KVARTÆRGEOLOGI OG JORDSMONN

Under siste istid skuret isen fjellet, og det rant elver under breen. Da bretungene trakk seg tilbake på slutten av istiden, fungerte dalene som et elveløp for de store smeltemassene. Ovenfor elveløpet lå morenejorda som ismassene hadde lagt fra seg, mens det i elveløpet ble liggende elveavsetninger i form av grus og stein etter vannmassene. På slutten av nedsmeltingen roet vannmassene seg, og avsetningene langs elvebreddene ble finere materiale som sand og silt.

På Bergsrud ser det ut til at de øverste områdene er moreneavsetninger eller skredjord, mens områdene nærmest elva er elveavsetninger. Morenejorda skiller seg ut fra elveavsetninger ved en lite homogen kornstørrelse og mye, kantete stein. Det ble ikke undersøkt hvor skille mellom de ulike jordtypene går, men bakkehellingen har en "knekk" ved Gamle kongevegen som går ca. 300 fra og 25 m ovenfor elva, og det er sannsynlig at skille går der.

De øverste teigene kan karakteriseres som mer steinrik, moldholdig sandjord, mens det nærmest elva ser ut til å være siltholdig sandjord med stort moldinnhold. Rydningsrøyser nedenfor veien inneholder en del store stein.

4.5. HYDROLOGI

Ås-siden fører en del vannsig. Dette gjør deler av området fuktige og gir området et mosaikkpreg med tørre og fuktige partier. Jorda på Bergsrud er drenert med gamle, steinsatte grøfter. Disse er ødelagt flere steder slik at det er blaute områder i enga. I jordkant nedenfor tunet ligger en liten dam med vann hele sommeren.

4.6. DYRELIV

Sør-Aurdal inneholder alle de vanlige artene for sørboreal-lavalpin sone. Sør-Aurdal har både elg, hjort og rådyr, men hjorten har vanligvis ikke tilhold i Hedalen. I tillegg til de vanligste artene som rev, grevling, mår, røyskatt, og gaupe har kommunen områder med både stor og liten salamander, samt flere trua fuglearter som er spesielt knytta til gammel barskog. Sør-Aurdal er den eneste Valdreskommunen som har stor salamander.

4.7. VEGETASJON

Vegetasjonen i Hedalen er dominert av granskog. Den sure berggrunnen gir mange steder lavbonitetsskog med bunndekke med lave urter som gaukesyre og skogsnelle og mose. I solhellingene mot Hedalselva gir avsetninger bedre jordsmonn med rikere barskog og blandingsskog med høgstauder. I Tollefsjuvet ned mot Begnadalen er det bl. a. registrert varmekrevende arter som huldregras (*Cinna latifolia*) og myskemaure (*Galium triflorum*). Skogen i Hedalen er i lengre tid pleiet ved plukkhogst, slik at vi har fått en skog med variert aldersfordeling. Dette gir flere steder gammelskog- og urskogselementer i Sør-Aurdal, og i Hedalen er det bl. a. registrert lavarten huldrestry (*Usnea longissima*). På Ormsrudkollen/Jevnisfjellet er det bl. a. registrert sopp som er typiske indikatorer for gammelskog som svartsonekjuka (*Phellinus nigrolimitatus*), granrustkjuka (*Phellinus ferrugineofuscus*) og duftskinn (*Cystostereum murraili*). Barskogreservatet i Vassfaret ligger noen km sør-øst for Bergsrud.

Vegetasjonen på Bergsrud

Vegetasjonen består i hovedsak av gammel slåtteeng på næringsfattig jord mot barskog eller barblandingskog på alle kanter bortsett fra der det grenser mot elva eller vei. Enga varierer fra tørrbakke til fukteng i vannsig. På oversiden av vegen har det vært lite eller ikke gjødslet, og her vokser indikatorarter på natureng som marinøkkel og beitemarksopp.

Der det har vært godt gjødslet åkerland, består vegetasjonen hovedsakelig av nitrofile arter. Langs alle kanter mot skog er det overlapping av skogsarter. Små grantrær forekommer langs kantene, og enga er svært disponert for gjengroing dersom slåttene skulle opphøre.

Teigen på nedsiden av vegen bærer preg av noe gjødsling, mens teigen helt nede ved elva er drenert og fulldyrket og av liten botanisk interesse.

Seterområdet i Muggedalen er planert. Det er ikke slått eller beitet de siste årene, og teigen er i gjengroing med bjørkeoppslag.

Det er registrert flere relativt varmekjære arter på og rundt Bergsrud.

Figur 2. Heiblåfjør fra enga ved Bergsrud. Heiblåfjør er relativt varmekjær, men lite næringskrevende.

Kulturplanter

På nedsiden av hovedbygningen har det vært frukt- og bærhage. Hagen har inneholdt rips, solbær, stikkelsbær og bringebær. Trærne har vært eple og plomme. Hagen er i dag svært forvillet, men det er fremdeles mulig å rekonstruere den ca. 30 år tilbake. På tunet vokser også flere syrinbusker samt en mektig humle.

Figur 3. Humla ved inngangen av Livårsstua har vokst seg kraftig. Humle kan overleve med rotskudd i mange generasjoner.

Rundt hovedhuset vokser en del gamle prydplanter som safranlilje, akkeleie og fjellflokk samt gressløk.

Midt på tunet står en relativt ung lønn (ca. 50-60 år) som trolig er plantet.

Slåtteeenga

Engene på Bergsrud består av ulike typer kulturbetinget engvegetasjon. Enga har vært slåtteeng og har tett, jevnhøyt feltsjikt av gras og urter. Det kan ellers være vanskelig å sette floristisk skille mellom slåtte- og beitemark, men et jevnhøyt feltsjikt skiller slåtteenga fra beitemark der feltsjiktet ofte har et mer ujevnt preg.

Kulturbetinget engvegetasjon består i hovedsak av viltvoksende arter, men innsådde arter er ikke uvanlig. Nedenfor vises eksempel på innsådde og hjemlige arter i slåtteenga på Bergsrud.

<u>Hjemlige arter</u>	<u>Innsådde arter</u>
Gulaks	Timotei
Sølvbunke	Engrapp

Det har ikke vært dyr på garden de siste 30 år. Fjøsinnredningen viser spor etter ku, hest, sau og gris. Melkeproduksjonen varte fram til begynnelsen av 1960-årene. Fra til 1975 var det sau på garden. Kyrne har i hovedsak beitet i utgarden utenfor slåtteenga. Trolig ble området vår- og høstbeitet av sau i perioden 1965-1975.

Vegetasjonsregistreringer

Vegetasjonsregistreringene har foregått som spredte feltregistreringer på alle slåtteteiger. Enga *Hedalsengene* ved elva er fulldyrket kultureng, og er derfor uinteressant i botanisk sammenheng. Seterteigen er ikke undersøkt fordi området ble lagt inn i planen etter feltsesongen. Setervollen er planert og ikke brukt på flere år. Den er derfor trolig av liten interesse med tanke på biologisk mangfold

Vegetasjonen i slåttengene framstår som lite næringskrevende, men relativt artsrikt. Artssammensetningen varierer fra teig til teig og bærer tydelig preg av å være brukt til samme formål i en årrekke.

Dominerende urter er småengkall, engsyre, harerug og marikåpearter. Dominerende grasarter er sølvbunke og gulaks. Både gras og urteartene finnes jevnt fordelt i plantesamfunnet.

På noe tørrere mark ble det registrert bl. a. prestekrage, tirilltunge, blåklokke og kattefot.

I fuktige områder i teigens nedre del vokser mjødurt. Mjødurt er en indikator på god næringstilgang.

Figur 4. Slåtteeeng med stort plantemangfold

Under registreringsarbeidet ble det begge gangene observert rikt mangfold av insekter. Det kan være aktuelt å sette opp innsektfeller på området ved senere undersøkelser.

Figur 5. Blåvinge i slåtteeenga

Det ble også registrert marinøkkel i enga. Marinøkkel er svært følsom for intensivt jordbruk, og er en god indikator på natureng. Det er også registrert beitemarksopp som gir naturenga på Bergsrud nasjonal verdi.

Figur 6. Marinøkkel (i midten) er en god indikator på natureng

Gammelt åkerland er ikke slått på 40 år og tilvokst med kratt og geiterams. I områder som grenser til skog er det tydelig overlapping mellom slåtteeng – og skogsarter. I kant vokser små grantrær, småmarimjelle, sumphaukskjegg og skogstorkenebb.

Mot skogen på oversiden av tunet har det vært lite slått slik at gjengroingsstadiet har kommet lengre.

Figur 7. Skogmarihånd mot skogkanten

Figur 8. Mot skogen på oversiden av huset er det tydelig skogsbunndekke. Bildet viser skogsnelle mm.

5. KULTURHISTORIE

Forhistorisk tid

I Hedalen finnes flere forhistoriske funn. Det er funnet rester etter både jernvinner og slagg. De eldste funn etter jernutvinning er fra eldre jernalder, rundt år 0. Det er funnet en av de største slagglumpene på Østlandet fra denne tida ca. 2,5 km fra Bergsrud (i luftlinje).

Hvor lenge det har vært fast bosetting i Hedalen er usikkert, men stedsnavn tyder på at gardsbosettinga er eldre enn vikingtid. Hedalen har en flott stavkirke fra omkring 1160. Befolkningen ble nok svært redusert etter Svartedauden i 1347. I følge sagnet ble kirken gjenfunnet ca. 1558. Stemmer dette, må kirken ha vært skjult i nærmere 200 år. Trolig var det lite eller ingen folk i Hedalen i denne perioden.

Hedalen har i tidligere tider vært en viktig ferdselsåre mellom, allmannavegen mot vest, mellom Sogn og Oslofjordområdet. Tidligere fulgte også heste- og fedriftere dalen fra Nes i Hallingdal mot Hadeland og Mjøsbygdene (Gjermundsen 1992).

I solhellinga på Bakkom ca. 3,5 km lenger vest er det registrert 3 gravrøyser knyttet til gardsbebyggelse fra jernalder. Ved Grøv ikke så langt unna er det funnet flere dyrkningsspor fra jernalderen. Videre er det registrert fangstgrop for elg på Berg fra jern- middelalder ca. 500 m lenger øst. På Bautahaugen 800 m lenger øst er det registrert 15 rydningsrøyser fra før-reformatorisk tid. Rydningsrøyser er et klart tegn på ryddet jordbruksland. Trolig finnes det langt flere faste kulturminner fra før-reformatorisk tid som ikke er registrert.

I skogen til Bergsrud skal det ligge flere kullgroper som ikke er registrert av kulturminnemyndighetene (Elling Fekjær P.M.). Kullgroper nær garden var ofte brukt i sammenheng med gardssmier.

Historia til Bergsrud

De fleste *Rud*-navnene skriver seg fra 1700-tallet. Historia til Bergsrud starter i 1789 da garden ble skilt fra nabogarden mot nord, Åmsrud (Ormsrud) (G.nr 93, br.nr 1). De første på Bergsrud var Timmann Olsen (1730-1793) og kona Rannei Olsdatter (1756-1824). De fikk med seg et gammelt stabbur som i 1950 ble gitt til bautahaugen. Rannei giftet seg på nytt i 1795, og i 1806 ble garden solgt til stesønnen Timman Timmansen (1775-1867).

Fra 1830 til 1850 var Timmann Olsen (1811-?) brukeren Bergsrud. I 1850 ble garden solgt til Jørgen Gulsen Sørilbakken. Etter ham overtok sønnen Gul Jørgensen Bergsrud. På denne tiden skjedde det kanskje flest endringer på

garden. Mye nytt land ble ryddet, og flere bygninger satt opp. De fikk sønnen Jørgen (1884-1969) som senere overtok garden.

Fra 1906 har Jørgen og Ragnhild Bergsrud drevet garden (Gjermundsen 1992). De fikk seks barn; Erik Georg (1913-1993), Gunnar (1915- 2005), Anders (1917), Magnus (1919-1989), Gunnhild (1921-1992).

Ingen av barna ble gift, og alle bodde i tilknytning til garden størstedelen av livet. Eldste sønnen Georg, ble bonde på Bergsrud mens Gunnar fikk dyrket opp bureisingsbruket Bjørke (G.nr93/br.nr6) ned mot Hedalsengene. Anders, Gunnild og Magnus fikk skilt ut en boligtomt Fjellstad (G.nr 93/br.nr 11) i 1945. Plassen ligger nedenfor garden på oversiden av Hedalsvegen. Anders bor fremdeles i boligen. Eiendommen ble i 2006 gitt til Bautahaugen samlinger.

Selve tunet på Bergsrud har stått på samme sted fra gammelt av. Gardsvegen ble bygget i 1959 (Gjermundsen 1992).

Figur 9. Flyfoto fra Bergsrud fra rundt 1954. På bildet er "nye vegen" til tunet laget. Potetåkeren ligger til venstre i bildet, mens det ser ut til å være en hage nedenfor huset. Ovenfor tunet ligger havnegjerda.

5.1. DRIFT

Husdyr

På bruket har det vært 4-5 kyr fram til ca. 1960. Bås-innredningen til disse står delvis fremdeles. I tillegg til disse har det vært en eller flere griser, trolig slaktegris som var vanlig på gardene i det før-industrielle landbruket. Disse levde stort sett av matrester og diverse kornprodukter. Det har også vært hest på bruket. Den siste hesten ble solgt etter krigen da det ble anskaffet traktor på garden. Sau var det på bruket til 1972. Det har også vært geiter på garden, og i 1865 var det 1 hest, 6 storfe, 13 sauer og 8 geiter på garden (Gjermundsen 1992). Slåtteeinga ble aldri husdyrbeitet. Vår- og høstbeiter var i utgardshamna ovenfor garden i bakkene ovenfor bruket (Gudmund Stugård P.M.).

Av melka ble det kinna, ysta og kokt prim, men ingen kan huske noe om ysting. Dette ble det slutt på etter at melka ble levert til ysteriet.

Husdyrgjødsla ble dratt ut på jorda med hest, seinere med traktor og skuffe og spredt med greip.

Slakting

Når det nærmet seg jul var det tid for griseslakting. Hver gard hadde en eller to griser som skulle slaktes. Det gjaldt å fyre opp i eldhuset slik at skoldevannet ble varmt til slakteren kom. Skoldinga var største jobben under slaktinga. Grisen ble tidligere stukket med kniv, seinere skutt inn bak øret, og delt opp med det samme. Bukflesk, hjerte, lunger, mage og tarmar ble tatt vare på. Sidesflesk og skinke ble gjerne speka. Kalven kunne slaktes i ulik alder, og ofte ble de slakta som spedkalver. Det var veldig viktig å få ut løypemagen i god behold slik at man fikk brukt løypen til ysting. Ofte ble det foret fram gjøkalver til slakt som skulle selges. Disse var det ekstra god pris på (Røyne 1992).

Figur 10. Maten ble lagret på stabburet. Stabburene med Bruskerudfjella og Onsknatten i bakgrunn. Låve med hønegard til høyre. Stabburet til høyre er flyttet til Bautahaugen. Aavang 1944.

Når hesten skulle slaktes var det ofte sorg i heimen. Hesteslakting ble ofte utført av egne hesteslaktere. De som tok på seg slikt arbeid var ikke særlig godt ansett blant folk. Hesten fikk klipt panneluggen før den rolig ble leid ut til slakteplassen. Der den fikk en sekk over hodet så den ikke skulle se

børsa. Som regel fikk også kyrne bind for øynene før de ble slakta (Hermundstad 1950).

Slått

I femte uka etter jonsok starta slått. Da var karven fullfrøa og enga *takande*. Når slått hadde startet var det nærmest kappestrid om hvem som ble først ferdig. Det var om å gjøre å ha god *beite* på ljàen. Slåttefolkene begynte arbeidsdagen kl. 4.^{oo}, da var det mest *lausbeitt*. Første timene gikk ofte uten mat til de åt *matkaku*, *matsnipp* eller *pruppkaku*. Dette var en enkel kake lagt på takke med ei skei. Til drikke var det ofte *kjellermjøl*k hatt på flaske før kyrne dro til fjels. Siden var det *duggurd ved 9-10 tida* med graut, eventuelt med klubb, primsaus, stekt flesk og *kjellermjøl*k (Elling Fekjær P.M.). Deretter var det hvile fram til *myljomål* før neste arbeidsøkt. Kl. 17.^{oo} var det *noon*. Da det ble sendt rundt et fat med flatbrødsøll med spekemat til. *Kveldsmat* var kl. 21.^{oo}. Innmarka ble slått først (Hermundstad, Knut 1950). I 1866 hadde Bergsrud 50 mål slåtteland, og fra Bergsetra kom 15 skippund høy. Seinere er det dyrket mer land, og spesielt under Gul Jørgensen som eide garden fra 1872 ble det ryddet mye nytt land (Gjermundsen 1992).

Fra 1960 har slått på Bergsrud forgått med traktor, bare de bratteste partier ble slått med ljà (Elling Fekjær P.M.). Foret ble enten bakketørket eller hesjet. Håslått var ikke vanlig på Bergsrud etter krigen (Gudmund Stugård P.M.) I dag blir bare teigen rundt huset til Anders Bergsrud slått med ljà.

Tidligere var det også vanlig å sanke lauv til vinterfòr. Det er ikke registrert styvings- eller lauvingstrær.

Seterdrift

Fra gammelt av er det to ord for stølsdrift; setring eller støling. I Hedalen er *seter* det alminnelige uttrykket. Opprinnelig er en støl plassen der de "sto" med dyra i utmarka. Her ble kyrne samlet i kveèr og melket, og her var de om natta. Ordet *seter* kommer derimot av *sætr*, "uvant bosted", og her var fjøs mer vanlig. Her "satt" de hele sommeren, ysta, kinna og slo høy (Asheim 1978).

I eldre tid hadde Bersrud andel i Åmsrud-Teinevassetra. Seinere har bergsrudsetra i Djupedal hørt til garden. Seterdrifta på Bergsrud tok slutt i 1950-åra (Gjermundsen 1992).

Setra ligger sørvendt på ca. 980 mo.h. Her var det både ku og geit. Størstedelen av vinterforrådet av melkeprodukter ble produsert her.

Rett nedenfor seterbuastår ei dobbel løe for høy, og mellom husene er det overbygget tak. Her stod hesten med enten slede eller høyvogn bak, og det ble da lesset høyllass under taket. Denne åpne plassen var det også fint å

tørke høy på, da det ble gjennomtrekk. Midt på seterplassen er den store saltsteinen.

Korndyrking

På Bergsrud har det vært gode forhold for korndyrking. De seinere åra ble det dyrket rug (Elling Fekjær P.M.), men tidligere var det mest vanlig med bygg på Bergsrud (Gjermundsen 1992). Korndyrkinga opphørte trolig rett etter krigen.

Skuronn kom etter slåttonn, og helst før kornet var så modent at det begynte å drysse ved skjæring. Kornet ble skåret med sigd, og den som skar åkeren måtte også plukke opp aks. Det som ikke ble plukket opp da, ble raket opp når de kjørte inn kornbanda. Det ble kalt *akseleisten* og ble treska først. Kornet skulle også skjæres så langt nede som råd. Det var vanlig å kunne greie et halvt mål om dagen. Kornet ble så ført opp på staurer i to og to bånd, de nederste med aksa ned, de andre med aksa opp. Øverst på staurer sto et enslig bånd, *hattebandet*. Der hang de gjerne i to uker før de ble kjørt inn på *lobrøte* på låven (Hermundstad 1940).

Figur 11. Gule Bergsrud 95 år gammel slår korn på enga sammen med barnebarna Magnus (med lue) og "Vesle" Jørgen. Aavang 1944.

Fremdeles er det mange spor og redskap etter korndyrking på Bergsrud. Poteten kom til Norge på 1700-tallet, og det har vært fast potetåker på nordsiden av låven (Elling Fekjær P.M.).

I 1866 hadde Bergsrud 11 mål åker. Det ble sådd 2 ½ tønne bygg, 2 ½ tønne blandakorn og 1/8 tønne erter¹ (Gjermundsen 1992).

Åkerbruk

På Bergsrud var det en kålhage rett opp for hovedbygningen og rett sør for livaursstuggua. Denne bærer den dag i dag navnet *Kålhagan*. Her ble etter hvert også dyrket gulrot eller bare *rot* eller *rota*, som de sa i Hedalen i gamle dager. Her var også en liten humlehage. Etterlevninger etter humla finnes fortsatt (Elling Fekjær P.M.). Videre har det vært potetåker på nordsiden av låven. I 1865 ble det satt 2 ½ tønne poteter (Gjermundsen 1992).

¹ I 1865 var 1 tønne korn 139 liter

Hagebruk

På 18- 1900-tallet ble det vanlig med bær- og frukthage. Flere nye arter ble introdusert. Bergsrud har hatt en gardshage med tradisjonelle frukt og bær. Det har vært eple, plomme og flere bærsorter. Bærene ble brukt til sylting og safting, frukt ble spist fersk, hermetisert eller brukt til vinlegging. Hermetisering er en konserveringsform som ble vanlig på 1800-tallet. Bærhagen ble etter hvert en viktig del av naturalhusholdningen. I tillegg drev folket på Bergsrud, som alle andre de siste hundre årene, med bærsanking i utmarka. Der ble det plukket molte, blåbær og tyttebær.

Håndverk

Folket på Bergsrud levde som folk flest fram til førkrigstida mer eller mindre av naturalhushold. Ragnhild måtte kunne spinne og sy. Karene lærte seg tidlig å lage redskap og utstyr som river med tretenner, vidjespenner og hampetau. Det er ikke registrert smie på garden, men det er ikke usannsynlig at det også har vært en gardssmie på garden. Bonden Jørgen Gulsen Bergsrud var en allsidig håndverker. Han var dyktig urmaker og smed og bygde ca. 50 båter (Gjermundsen 1992).

Figur 12. Jørgen Gulsen Bergsrud. Bildet er hentet fra Valdres bygdebok.

Vannkilder

Bergsrud eier et sikker oppkomme rett nord for tunet. Denne ligger på Omsrudeiendommen, men ble tilhørende Bergsrud etter jorddelinga. Denne brønnen hadde ikke naturlig fall. Ovenfor tunet er en mer ustabil, større brønn. Fra en forholdsvis sikker liten bekk bare 50 m sør for bygningen og rett ved bryggerhuset ble vann hentet til klesvask, slaktestell, koking til dyra og lignende. Langs gardsvegen et stykke nedenfor tunet ligger en liten dam som ikke tørker ut om sommeren.

I. PLANDEL

Denne delen omhandler framtidig bruk av Bergsrud.

6. MÅL

6.1. HOVEDMÅL

Hovedmålet for skjøtselsplanen er å restaurere arealene Bergsrud slik at de sammen med bygningene danner en historisk enhet.

Figur 13. Låve og stabbur

6.2. DELMÅL

Delmål 1

Kulturlandskapet skal rekonstrueres slik det var rundt 1950.

Delmål 2

Frukt-, bær- og staudehage restaureres. Der planter må erstattes, skal det brukes de gamle sortene så langt det er mulig.

Delmål 3

Alle kulturskape elementer skal holdes i samme stand som de var rundt 1950.

Delmål 4

Området skal tilrettelegges som bruks- og besøksted som formidler gamle bruksmetoder.

Figur 14. Bergsrud sett fra lufta rundt 1950. Tunet ligger i midten øverst.

Figur 15. Bergsrudsetra fra lufta rundt 1950.

GRUNNLAG FOR SKJØTSELSPLANEN

6.3. LANDSKAP

Bakkene på Bergsrud utgjør en liten del av et større landskapsrom i Hedalen. Hovednerven i dette landskapet er Hedalselva. Elva renner rolig og delvis meandrerende gjennom dalen og danner stedvis store elvesletter.

Hedalsvegen, RV 243 følger åskanten mot øst og ca. 15 høydemeter ovenfor elva mot vest. Et nivå nærmere elva går rester etter den gamle kjerrevegen fra 1835. Hoveddelen av bebyggelsen er gardsbebyggelse. Bebyggelsen ligger på begge sider av vegen, forbundet med gardsveier. Mellom gardene og Hedalsvegen ligger et barskogbelte der jordene ikke går helt ned til vegen. Hedalen skole ligger på nedsiden av vegen ca. 150 m lenger sør.

Fjellene, eller åsryggene, rundt Bergsrud er slake og danner et stort landskapsrom mot nord, vest og sør. Skogen ovenfor tunet danner en bakvegg mot øst og Begnadalen.

Fra Bergsrud kan man se ned mot Hedalsengene langs Hedalselva, inn mot barskogområdene ved Manefjellet og Vassfardalen i Vassfaret. Mot sør ser man nedover Vidalen, og mot nord går utsikten flere mil mot Muggedalsåsen og flere km videre nordover.

Figur 16. Utsikt mot Skjenfjellet og Muggedalsåsen i nordøst

Selve "mikrolandskapet" på Bergsrud kan deles i fire "rom".

1. Området ovenfor Hedalsvegen danner en naturlig enhet med selve gardstunet øverst mot skogen. Selv om tunet er et lukket firkanttun, utgjør det en naturlig enhet med slåtteeengene rundt. Gjennom tunet går en gammel kjerreveg. Området ovenfor Hedalsvegen utgjør hovedenheten på Bergsrud. Her er det et åpent, frodig jordbrukslandskap omkranset av skog. Gjennom teigen går en kjøreveg i sving mot tunet. Det er også tydelig far etter den gamle gang-kjerrevegen tvers i gjennom teigen.

Nederst ligger huset til Anders Bergsrud som en egen enhet mot vegen. Hedalsvegen utgjør "skilleveggen" mellom landskapsrommene på oversiden og nedsiden av vegen.

Figur 17. Huset til Anders Bergsrud

2. Uten Hedalsvegen hadde teigen rett nedenfor vegen hatt en naturlig sammenheng med enga ovenfor. Slik vegen ligger, blir denne nå atskilt fra området ovenfor. Teigen består av en bratt slåtteeeng som ender opp i en rydningsrøys av nyere dato og et skogholt nederst. Mot sør avgrenses teigen av skog, mens den mot nord følger en velholdt kjerreveg. Kjerrevegen er med på å gi teigen et opprinnelig preg. På nordsiden av huset går gutua fra

selve gården ned på *Enga*. Gutua har fortsatt gjerde på begge sider på oversiden av Hedalsvegen.

3. Nedenfor skogholtet ligger en slåtteteig. Denne er omkranset av skog, delvis av nyere dato. Teigen er oppmura mot nord og ned mot elva, slik at den er relativt plan. Steinmuren, rydningsrøysa og ei lita løe gir teigen et helhetlig og omsluttet preg.

4. Nederste teig danner en åpning ned mot elva. Her renner Hedalselva rolig gjennom vide elvesletter. En større løe ligger øverst på teigen. Ellers er teigen omgitt av skog.

Seterområdet er ikke besøkt og blir derfor ikke omtalt under dette avsnittet.

6.4. AREALTILSTAND

Den største slåtteteigen med tun er i svært bra hevd for å representere det førindustrielle landbruket. Slåtteeingene har vært slått med sein sommerslåt, slik at frøbanken til naturenga er intakt. Selve tunet og hagen rundt er delvis i dårlig hevd, og frukthagen er svært gjengrodd.

Hovedbygningen har gjennomgått en restaurering. Statusen til bygningsmassen er nærmere beskrevet i neste kapittel.

Arealene kan deles inn i tre hovedområder; tun/hage, gammelt åkerland og slåtteeing. Slåtteeinga kan videre deles inn i to etter kultiveringsgraden. Hage- og tunområdene ligger ved husene, og her har det ikke vært foretatt annet enn hogst og krattrydding inn mot skogen. Her kommer det tett med nye oppslag. Videre er bunndekket helt eller delvis skogsbunn. Hagen er sterkt overgrodd, og flere trær og busker er sterkt skadet eller døde. Enkelte fruktrær er hogd, mens noen er helt eller delvis døde. Plommetreet består kun av grunnstammen. Rundt huset vokser flere, gamle gardsstauder.

Slåtteeinga som ikke er pløyd eller kunstgjødslet er i meget god hevd som natureng. Engene nedenfor vegen er delvis kunstgjødslet, men inneholder fremdeles mange naturengarter. Enga på Hedalsengene er drenert og fulldyrket, og er i god hevd som kultureng.

Den gamle potetåkeren er ikke slått og bevoskt med geiterams. Dersom den ikke slås eller pløyes, vil den om kort tid utvikle seg til kantkratt og deretter skog.

Noe av seterområdet er planert, men ikke høstet de siste 20-30 årene. I dag er teigen gjengroende med lauvkratt.